

Pogány Ágnes

A Magyar Általános Hitelbank és vállalati érdekköre

A fináncbankár alakja már megjelenése óta izgatja a közvéleményt és a szakembereket egyaránt. Mi volt a szerepe, hasznos, sőt nélkülözhetetlen figurája volt-e a gazdasági nekilendülésnek, vagy éppen parazitája volt a kapitalista gazdaságnak? Szakértelmével, hiteleivel a születőben levő vállalkozásokat gyámoltotta, vagy éppen ellenkezőleg, az iparvállalatok feletti hegemoniára törve, kiszípolozta azokat? Mind megannyi kérdés, amely napjainkig élénk vita tárgyát képezik.

Rudolf Hilferding¹ szerint a finánctóke a modern kapitalizmus velejárója, mely a gazdasági élet új rendjét alakítja ki a fejlett kapitalizmusban. Alexander Gerschenkron² ezzel szemben az elmaradottsághoz kötötte a jelenséget, s az univerzális bankokat a megkésett fejlődésű gazdaságokban szerinte hiányzó vállalkozót és versenyszellemet pótló intézményeknek tartotta, melyek az iparosodás legfőbb hajtóerejét jelentették Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchia Lajtántúli tartományaiban.

Az újabb kutatások az eddig ismertetett nézeteket nagyrészt megkérdőjelezték, az univerzális bankok jelenlétét és tevékenységét nemcsak a fejletlenebb térségekben, de szinte az egész kontinentális Európában kimutatták. Bizonyították azt is, hogy mind Ausztriában, mind pedig Németországban az iparosodás folyamata már a nagy mobilbankok megjelenése előtt megindult³. Kiemelték a magánbankárok vállalkozásfinanszírozó tevékenységének fontosságát, valamint azt, hogy az első mobilbankok voltaképpen a magánbankári tevékenység és filozófia egyszerű folytatói voltak⁴. E filozófia lényege pedig nem állt másban, mint néhány erős, már jól megalapozott vállalkozás kiválasztásában, és ezekkel való exkluzív, egyben igen gyümölcsöző pénzügyi kapcsolat kialakításában. Richard H. Tilly e filozófia gyökereit a preindusztriális korok magánbankárjának tevékenységében vélte felfedezni, aki egy-egy gazdag fejedelem összes pénzügyét kezében tartotta.⁵ A nagybankok tehát egyáltalán nem vállalkoztak kezdő, nagy kockázatot jelentő vállalkozások támogatására, innovációk felkarolására, s csak egy szűkebb kört, a már bevált cégeket finanszírozták. Richard L. Rudolph ennek alapján kérdőjelezi meg az egész gerschenkroni elmélet jogosultságát, s a nagy bécsi bankok konzervativizmusát, mindenféle kockázattól való irtózását hangsúlyozta.⁶

Ugyancsak napjainkig vitatéma a gazdaságtörténeti irodalomban a bank-
iparvállalat kapcsolat uralmi jellegének megítélése. A hagyományos marxista fel-
fogás itt dominancia-alávetettségi viszonyt látott, míg az újabb kutatások inkább a
viszony sokszínűségére helyezik a hangsúlyt. Számos esettanulmány szerint nem
egy pénzügyi kerület került függő helyzetbe a nagy betétekkel rendelkező iparvállala-
toktól, más esetekben a vállalatok sikeresen őrizték bankokkal szembeni függet-
lenségüket évtizedeken keresztül.

Ezek voltak azok a kérdések, amelyek megválaszolását feladatul én is ma-
gam elé tűztem, amikor a MÁH iparvállalati érdekszféráját kezdtem el kutatni. A

kutatás legfontosabb adatbázisa a Hitelbank ügyvezető igazgatósági üléseinek OL-ban őrzött jegyzőkönyvei⁷, melyekben a partnervállalat főbb adatait és a hitelengedélyezéseket rögzítették. Eddig az 1920–1926 közötti időszak adatait dolgoztam fel, a későbbi évek értékelése még előttem áll.

1920 és 1926 között 590 iparvállalat állt a Hitelbankkal bankári kapcsolatban (az adatbázis nem tartalmazza a magánszemélyeknek, biztosító- és pénzügyintézeteknek, valamint a közlekedési és mezőgazdasági cégeknek nyújtott hiteleket. Az 590 vállalat nem egészen fele (46,3%) volt részvénytársaság. Az ország legnagyobb vállalatai mellett igen nagy arányban voltak jelen a kis- és középvüzetek. A Hitelbank bankári szolgáltatokat nyújtott olyan nagy és patinás magáncégeknek is, mint a Schmidt és Császár Gőzmalom, vagy a Strasser és König terménynagykereskedő cég. Az 590 adós vállalat túlnyomó része csak igen lazán kapcsolódott a bankhoz, a vizsgált időszakban csupán egy-két alkalommal vett hitelt igénybe. A vállalatok mindössze 13%-ának neve fordul elő legalább ötször az ügyvezető igazgatóság jegyzőkönyveiben, s alig több mint 25 olyan cég volt, amely 10-nél is gyakrabban említődött. A partnervállalatok közül kiemelt 50 fontos cég előfordulási gyakorisága 10,5 volt.

Az előfordulási gyakoriságok elemzése igazolni látszik Rudolph és Tilly téziseit, vagyis a bank legintenzívebb bankári kapcsolatban a nagy, tőkeerős cégekkel állt. A leggyakrabban (10-nél többször) ismétlődő iparvállalatok (23) kivétel nélkül a Hitelbank érdekszférájába tartoztak, a banknak részvénybirtoka volt ezen vállalatoknál, többségének alapításában is részt vett. Ugyanakkor igaz az is, hogy olyan mammutvállalatok, mint az Urikány Zsilvölgyi Kőszénbánya mindössze 1 alkalommal, a Magyar Általános Kőszénbánya 2-szer, az önmagában is tucatsnyi vállalatot tömörítő „Rt. villamosági és közlekedési vállalatok számára” pedig 8-szor fordul elő a jegyzőkönyvekben. Ennek ellenére pozitív korrelációt vélek felfedezni a hitelkapcsolat intenzitása és a részvénybirtok között.

A hitelszerződések alapján mód nyílik a partnervállalatok területi és ágazati megoszlásának vizsgálatára is. A vállalatok székhelyét vizsgálva Budapest túlsúlya mellett (közel 50%-os arány), a vidéki és az elcsatolt területeken levő vállalatok azonos, 20 körüli aránnyal szerepelnek. A többi budapesti pénzügyintézethez képest, a Hitelbank nagyobb arányban bírt érdekeltséggel a trianoni békeszerződés által elcsatolt területeken, s ezek egy részét 1920 után is meg tudta őrizni. A kapcsolattartást segítette, hogy a Hitelbank Romániában meg tudta tartani fiókjait (Temesvár, Brassó, Nagyvárad): Az érdekeltség megtartásának közvetett módja volt az, amikor egy semleges külföldi országban alapított holdingvállalatnak adta át a Hitelbank részvénytulajdonát, a holdingban viszont érdekeltséget szerzett.

Az 590 partnercég több mint fele iparvállalat volt, 44 százalékuk kereskedelmi vállalkozás, a szolgáltató szférában a vállalatok 1,4%-a tartozott. Az iparvállalatok alacsony aránya elgondolkodtató, Szádeczky–Kardoss adatai szerint ugyanis a fővárosi pénzügyintézetknél ez az arány 2/3-os volt, míg a kereskedelmi cégek 1/5-del képviselték magukat.⁸

Iparágak szerint a Hitelbank leginkább az élelmiszeriparban (ezen belül a malom- és cukoriparban), a textiliparban, a vegyiparban, és a fakitermelésben volt érdekelt. A gépipari vállalatok részesedése meglepően alacsony, a korábbi magyar irodalom itt ugyanis hitelbanki dominanciát látott, igaz, ezek az ország

legjelentősebb, legtőkeerősebb vállalatai (Ganz–Danubius, Láng Gépgyár, Hofherr). Míg a malmok, cukor- és gépgyárak a Hitelbank régi, 1914 előttről származó érdekeltségei voltak, a textilgyárak igen jelentős része már háború utáni alapítás.

Érdeemes megvizsgálni az érdekeltségi kör stabilitását is. 1920-ban a Hitelbank 120 érdekeltségi vállalata közül mindössze 29 tartozott 1910-ben is érdekszférájához, míg 1929-ben 76 vállalat közül 40 volt 1920-ban is és csak 17 volt 1910-ben is a Hitelbank konzern tagja. Hasonló instabilitást mutat a többi budapesti pénzügyi érdekszférája is. 1920-ban mindössze 10% volt a már 1910-ben is meglévő érdekeltségek aránya, 1928-ra pedig az állandó üzletfelek aránya tovább csökkent.

Ezek az adatok megkérdőjelezni látszanak azt a gerschenkroni tézist, mely szerint a nagy univerzális bankok születésüktől halálukig, alapítástól a felszámolásig támogatták iparvállalat ügyfeleiket. A nagy budapesti bankok, így a Magyar Általános Hitelbank is, ezzel szemben sokszor csak rövidebb időszakokra, 1–2 évre szerzett egy-egy vállalatnál érdekeltséget, és amikor a piaci helyzet kedvező értékesítési lehetőséggel kecsegtetett, nem tartotta tovább tárcájában a részvényeket. Viszonylag szűk körre korlátozódott azon cégek száma, melyek részvényeit hosszabb távon is, esetleg évtizedeken keresztül megőrizte a bank.⁹

Jegyzetek

1. Hilferding, Rudolf: A fináncőke Bp. 1959.
2. Gerschenkron, Alexander: A gazdasági elmaradottság történeti távlatból. Bp. 1984.
3. Tilly, H. R.: German Banking 1850–1914: Development Assistance for the Strong. *The Journal of European Economic History*, vol. 15, no. 1. 1986.; Rudolf, R. L.: *Banking and Industrialization in Austria–Hungary*. Cambridge, 1976.
4. Tilly, H. R.: id. mű; Kövér György: A Second Flowering: The Renewal of Pest's Merchant Bankers and the Financing of Industry before and after the First World War. Report from the BHU International Conference 1991. *Papers in Business History* vol. 1., London School of Economics and Political Science 1991.
5. Tilly, H. R.: id. mű
6. Rudolf, R. L.: id. mű
7. MOL Z 50/77/8, 78/8 Magyar Általános Hibelbank Igazgatótanácsi Ülések Jegyzőkönyvei.
8. Szádeczky–Kardoss Tibor: A magyarországi pénzügyi intézetek fejlődése. Bp. 1928.
9. Pogány Ágnes: From the Cradle to the Grave? Banking and Industry in Budapest in the 1910's and 1920's. *The Journal of European Economic History*, vol. 18, no. 3. 1989. 2; Pogány Ágnes: The Industrial Clientele of the Hungarian General Creditbank in the Period of Inflation and Stabilization (1920–1926.) Report from the BHU International Conference 1991. *Papers in Business History* vol.11., London School of Economics and Political Science 1991.